

TOM DAEMS^a

De gesel en de ander. Lijfstraffen en culturele identiteit van Oudheid tot heden

Guy Geltner, *De gesel en de ander. Lijfstraffen en culturele identiteit van Oudheid tot heden*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014, 120 p.



Panopticon, 38 (5), 394-397

© 2017 Maklu | ISSN 0771-1409 | September 2017

^a Hoofddocent, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven (Corresp.: tom.daems@kuleuven.be)

In *De gesel en de ander* ontrolt Guy GELTNER, hoogleraar middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, een bijzondere en wat ongewone kijk op verleden én heden van de lijfstraf. Het boekje vindt zijn oorsprong in een uitnodiging voor een bijdrage over de geschiedenis van de lijfstraf aan de *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (zie GELTNER 2014a). Het onderzoek dat hij had verricht voor die opdracht, zo verduidelijkt GELTNER in zijn dankwoord, kon onmogelijk tot zijn recht komen binnen de grenzen van die bijdrage. Daarenboven, zo voegt hij met een kwinkslag toe, begrijpt hij nu beter waarom hij als deskundige van de middeleeuwen, maar zónder enige bijzondere expertise op vlak van de lijfstraf (GELTNER had zich tot dan toe vooral toegelegd op gevangenishistorisch onderzoek (zie in het bijzonder zijn boek *The Medieval Prison* (GELTNER 2008) dat voortvloeit uit zijn doctoraatsonderzoek)), gevraagd werd om de bijdrage te schrijven voor het bovenvermelde naslagwerk. De redacteurs hadden hem om de verkeerde reden betrokken bij hun project, zo stelt hij nu: de lijfstraf is immers *niet* een (stereotiep middeleeuwse) praktijk die netjes lokaliseerbaar is in tijd en plaats. Pogingen om de lijfstraf af te schilderen als een praktijk van toen (of van elders), zo betoogt hij doorheen *De gesel en de ander*, zeggen veeleer iets over hoe samenlevingen de lijfstraf gebruiken om andere samenlevingen – in het heden of verleden – in een bepaald daglicht te plaatsen. Om die reden is de titel van de Engelse editie van het boek – *Flogging others* (GELTNER 2014b) – meer *to the point* en verhelderend dan de titel van de Nederlandse vertaling die het voorwerp uitmaakt van deze bespreking: *in se* gaat het om processen van *selfing* en *othering*.

Lezers van *De gesel en de ander* doen er goed aan om de lectuur van het boek aan te vangen met het beknopte besluit en daarbij – althans voor de dapperen die over een goede internetverbinding beschikken – een beeldfragment te bekijken dat GELTNER daar bespreekt en commentarieert. Het betreft een korte video uit Maleisië die in 2007 online werd geplaatst.¹ In de video is te zien hoe een naakte man wordt vastgemaakt. Zijn achterwerk wordt vervolgens met krachtige en regelmatige zweepslagen bewerkt. De camera zoomt daarbij in op de plek waar de zweep het lichaam raakt. De kijker wordt hierdoor getuige van de ravage – het gutschende bloed en de vleeswonden – die de snijdende zweep aanricht. GELTNER besteedt

¹ De video is beschikbaar op http://www.liveleak.com/view?i=3c9_1304013159. Op 4 juli 2017 had de video 799.829 views. De schrijver van deze bespreking kan inderdaad bevestigen dat dit geen voer is voor gevoelige kijkers.

daarbij vooral aandacht aan de commentaren die kijkers van het fragment online plaatsten. Deze reacties bieden ‘...een ontnuchterende blik op hoe de kwestie van lijfstraffen nog altijd onbeslist is wereldwijd, en waarom. Los van grove grappen en seksuele toespelingen (“in Maleisië is het een straf, in San Francisco een levenswijze”), bestrijken de meeste reacties het hele gamma van totale afkeer (“beesten!”) tot hartgrondige goedkeuring’ (p. 89).

Het is die ambivalentie die GELTNER op de voorgrond plaatst in *De gesel en de ander*. De geschiedenis van de lijfstraf is geen eenduidig zwart/wit-verhaal. Aan het einde van het inleidende hoofdstuk stelt GELTNER dat hij twee met elkaar verweven mythes wilt blootleggen. In de eerste plaats wilt hij het vooruitgangsgeloof over de lijfstraf doorprikken: er is geen sprake van een geleidelijke, lineaire ontwikkeling waarbij bloederige repressie stapsgewijs afneemt en de lijfstraf langzaam maar zeker van het toneel verdwijnt. In de tweede plaats is de lijfstraf geen uiting van atavisme; het is geen doellose, redeloze of excessieve praktijk. Doorheen het boek zal hij aantonen dat lijfstraffen vaak zorgvuldig gereguleerd werden en dat proportionaliteit doorgaans een centrale bekommernis vormde. Wie GELTNER'S *The Medieval Prison* (2008) heeft gelezen zal wellicht weinig verrast zijn dat hij in *De gesel en de ander* dit tweeledig objectief nastreeft: in die eerdere studie over 13e-eeuwse stadsgevangnissen in Italië kwam hij immers tot het besluit dat de middeleeuwse gevangenis afschilderen als een barbaarse plek of donkere vergeetput – een ‘hel op aarde’ of ‘hellegat’ (GELTNER 2010: 220 en 228) – fout is. Integendeel, op diverse vlakken – vooral wat betreft contacten en banden met de buitenwereld – zou de middeleeuwse gevangenis, die centraal ingebed zat in het stadsweefsel, beter presteren dan de moderne gevangenis, zo betoogt hij daar. ‘*That the prison has become a blind spot in today's appreciations of the medieval urban panorama reveals more about modern aspirations for a manicured backyard than about medieval realities*’ (GELTNER 2008: 99). Om die reden bevraagt hij de stereotiepe en afgelikte beeldvorming over de middeleeuwen. Een dergelijke bevraging van gangbare en populaire opvattingen is ook uitdrukkelijk aanwezig in *De gesel en de ander*. Het beeld dat we ophangen over de lijfstraf (of over de middeleeuwen, zoals hij ook hier herhaalt: ‘*Middeleeuws Europa vervult dezelfde rol in de westerse geschiedenis als de islamitische wereld voor het Westen nu: als tegenhanger van de prestaties van de Moderne Tijd*’ (p. 67)) zegt vaak meer over hoe obsessief we bezig zijn met onszelf door de ander in een bepaald daglicht te plaatsen: *flogging others*.

De aantrekkingskracht van de lijfstraf houdt volgens GELTNER dus verband met vraagstukken van identiteit. Enerzijds communiceert de straf zelf naar een referentiegroep toe wiens normen worden overtreden. De straf zou daarbij de sociale orde handhaven. Zo bekeken is de straf een politieke daad ‘...aangezien deze, en in het bijzonder lijfstraffen, aanspraak op legitimiteit en sociale cohesie staven door middel van indexering van de sociale ander’ (p. 11). Anderzijds gaat het om het identificeren van de ‘geselende ander’ die zich ‘... – vanuit een extern, zelf verklaard perspectief – door de rechtmatige en wettige toepassing van lijfstraffen ophoudt binnen de periferie van de mensheid, als een dwaling in het beschavingsproces’ (p. 11). Terwijl in het eerste geval vooral de eigen identiteit aan de orde is – de toepassing van de lijfstraf als een Durkheimiaans ritueel ter herbevestiging van de groepssolidariteit (*selfing*) – gaat het in het tweede geval om het ‘anders’ maken en brandmerken van de ander – hun toepassing van de lijfstraf als barbariteit, een teken van atavisme, waarmee de kloof tussen ‘zij’ en ‘wij’ wordt uitgediept (*othering*).

Het grootste deel van het boekje bestaat uit een ruim hoofdstuk waarin GELTNER de plaats van en ervaringen met lijfstraffen bespreekt in uiteenlopende samenlevingen en religies, van de oudheid tot de moderne tijd en het heden, van Jodendom over Islam tot Christendom. Hij wijst de lezer hierbij ook op interessante weetjes die de ambivalente houding ten aanzien van de lijfstraf onderstrepen, zoals het brandmerken van KAIN (het brandmerk als teken dat KAIN onder de bescherming van God stond, die hem had veroordeeld om dolend en dwalend over de aarde te gaan) (p. 54) of de geselmachine van Jeremy BENTHAM, wiens naam

doorgaans geassocieerd wordt met het *panopticon* en de moderne gevangenis: *‘Men kan een machine maken die elastieke roedes van riet of balein in beweging zet, waarvan het aantal en de grootte bij wet geregeld kunnen worden: het lichaam van de delinquent kan aan de slagen van deze roedes worden blootgesteld, en de kracht en snelheid waarmee ze toegediend worden, zou door een Rechter bepaald kunnen worden’* (BENTHAM, geciteerd op p. 75).

Met *De gesel en de ander* heeft GELTNER een provocatief boekje geschreven waarmee hij het debat over de lijfstraf opnieuw wilt aanzwengelen. Terwijl de hedendaagse penologie vooral de gevangenisstraf – en in toenemende mate ook gemeenschapsstraffen – bestudeert en dus vooral kijkt naar de vrijheidsberovende of –beperkende aspecten van de straf, herinnert GELTNER aan de lijfelijke dimensie van het strafgebeuren. Meer nog: hij geeft aan dat we verre van klaar zijn (noch onderzoeksmatig, noch in praxis) met die lijfstraf. In die zin doet GELTNERs oproep denken aan de revisionistische geschiedschrijving over de straf die sinds einde jaren ’60 met de heruitgave van RUSCHE en KIRCHHEIMERS *Punishment and Social Structure* (1968) en vooral vanaf midden jaren ’70 met het succes van FOUCAULTS *Surveiller et punir* (1975) opgang maakte. Ook toen was het immers de bedoeling om het gangbare vooruitgangsverhaal van de humanisering van de straf – de moderne gevangenis die het bloedvergieten op het schavot van het straftoneel verdringt – kritisch te ontleden en te ontmaskeren (DAEMS 2009: 21-27). GELTNER laat zich daarbij onder meer kritisch uit over Steven PINKERS *The Better Angels of Our Nature: Why Violence has declined* (bv. p. 12, pp. 87-88) en de Eliasiaanse geschiedschrijving over de straf (bv. p. 16). Dergelijke kritiekpunten hadden soms wel wat meer uitgewerkt mogen worden. Aan het einde van het onderdeel gewijd aan de oudheid merkt GELTNER bijvoorbeeld het volgende op: *‘...geen enkele gedocumenteerde, antieke beschaving [geeft] blijk van een onmiskenbare lineariteit bij de toepassing van dergelijke maatregelen. Dat wil zeggen, in geen van de gevallen is er sprake van een direct verband tussen centralisatie en wreedheid, of tussen beschaving en vooruitgang, als we louter lijfstraffen nemen als aanwijzing’* (p. 43). Betekent dit dat we Norbert ELIAS naar de prullenmand moeten verwijzen? Wellicht niet. Alleen al het feit dat Pieter SPIERENBURG, dé Eliasiaanse strafhistoricus van de afgelopen vier decennia, op de achterflap prijkt om het boekje aan te prijzen als een ‘provocatieve these over het voortleven van lijfstraffen’ dat ‘de nodige stof’ zal doen opwaaien, doet vermoeden dat beiden nog steeds door één deur kunnen. Niettemin had het goed geweest – anticiperend op dat opwaaiende stof – om beter zicht te krijgen op GELTNERs positie ten aanzien van ELIAS (en DURKHEIM, FOUCAULT, etc). Hopelijk vernemen we daar op een later moment of andere plaats, waar hij over meer ruimte beschikt, meer over. Over de relatie tussen statusdegradatie en (lijf)straf (in het bijzonder bij straffen (o.m. van slaven) in de private, huiselijke sfeer) had hij overigens wellicht ook inspiratie kunnen putten uit het werk van Gustav RADBRUCH en auteurs die zich door hem laten inspireren, zoals Thorsten SELIN (*Slavery and the Penal System*, 1976) en James WHITMAN (*Harsh Justice*, 2003).

Ondanks het historisch opzet doet het boekje toch ook nadenken over de lijfelijke aspecten van hedendaagse strafpraktijken, denk bijvoorbeeld aan het debat over het alcoholslot of de kwestie van de chemische castratie (cf. *“We zien in Vlaanderen dat strafrechters bij het bepalen van de voorwaarden voor invrijheidstelling almaar vaker chemische castratie vermelden”, zegt professor en UFC-directeur Kris GOETHALS. “Als suggestie weliswaar, want het kan niet verplicht worden opgelegd.”*, zie VANKERSCHAEVER 2017). Hetzelfde geldt ook voor de geldboete en, uiteraard, de lichamelijke kwalen en ongemakken die gepaard gaan met het uitboeten van een vrijheidsstraf in overbevolkte en uitgerookte cellen waar kwaliteitsvol voedsel of voldoende lichaamsbeweging geen vanzelfsprekendheid zijn. Zoals GELTNER terecht aangeeft in zijn discussie over de definitie van de lijfstraf: *‘...in de praktijk zijn er weinig straffen die niet lijfelijk zijn’* (p. 23).

In die zin houdt GELTNER ons met dit boekje toch vooral een spiegel voor. Is de lijfstraf écht wel op terugweg? Dient het ganse westerse discours over beschaafd of humaan straffen

andere doelen, die eerder te maken hebben met strijd om identiteit en *othering*? Doen we intussen misschien op meer geniepige wijze wat die 'ander' – die we brandmerken op het wereldtoneel – óók doet?

REFERENTIES

- DAEMS, T. (2009). *De bestaaffingsociologie van David W. Garland*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- FOUCAULT, M. (1975). *Surveiller et punir*. Parijs: Gallimard.
- GELTNER, G. (2008). *The Medieval Prison. A Social History*. Princeton: Princeton University Press.
- GELTNER, G. (2010). Het leven in de middeleeuwse gevangenis. *Madoc*, 24, 220-229.
- GELTNER, G. (2014a). History of corporal punishment. In G. BRUINSMA & D. WEISBURD (Eds.), *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (pp. 2106-2115). New York: Springer.
- GELTNER, G. (2014b). *Flogging Others: Corporal Punishment and Cultural Identity from Antiquity to the Present*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- PINKER, S. (2011). *The Better Angels of Our Nature: Why Violence has declined*. New York: Viking.
- RUSCHE, G. EN KIRCHHEIMER, O. (1968). *Punishment and Social Structure*. New York: Russell and Russell.
- SELLIN, T. (1976). *Slavery and the Penal System*. New York: Elsevier.
- VANKERSCHAEVER, S. (2017). Chemische castratie niet langer taboe in Vlaanderen. *De Standaard*, 14 augustus, http://www.standaard.be/cnt/dmf20170813_03017361
- WHITMAN, J.Q. (2003). *Harsh Justice*. New York: Oxford University Press.